

Vischnancas dal Grischun: da l'autonomia a la collavuraziun

■ L'unitad da basa da la subdivisiun territoriala a l'intern dal Chantun furma la vischnanca. Il svilup demographic ha effectua ina diminuziun da la funcziunalitad dal sistem communal e rinforzà la necessitad da la collavuraziun administrativa intercomunala (per evitar ina fusiun u sco fasa preliminar ad ina tala). Fusiuns vegnan promovidas fermamain ils davos onns tras il nov urden da perequaziun finanziaria. Il dumber da las vischnancas politicas en il chantun Grischun è sa reduci da 220 il 1970 a 158 il 2013.

Autonomia communal

L'autonomia communal grischuna n'è betg il resultat d'ina rebeliun, mabain d'in process da participaziun successiva che parta da la veglia associaziun d'utilizaziun territoriala communal (Markgenossenschaft) dals Rumantschs e dals dretgs accordads als Gualsers immigrads. Quell'associaziun e quels dretgs han furmà la basa materiala per il svilup dals vischinadis e da lur autonomia. En il 14avel–16avel tschientaner è il domini feudal vegn surminà e superà finalmain tras la cessiun dals dretgs suverans a las dretgiras. Quest process è succedi en las singulas dretgiras ed en lur vischinadis en differentas epocas e manieras; el aveva dentant dapertut la medema finamira, numadamain il dretg da disponer libramain dal terren e dal fons, da far libramain commerzi, d'administrar ils affars communalas en atgna autonomia e da cundecider en la nominaziun da las autoritads e dals derschaders. La Brev da federaziun dal 1524 ed ils Artitgels da Glion dal 1524 e 1526 han stgaffi la basa structurala e legala cun privar la baselgia da ses dretgs suverans seculars, permetter la tscherna libra dals plevons e da la confessiun tras las plaivs e ceder als «cussegls e vischnancas» ils dretgs suverans statals e cun quai la suveranità. Quest fatg ha provocà in'onda d'acquist da dretgs feudals ch'èn però vegnids abrogads definitivamain pir il 1815. Tals dretgs han survivi oravant tut en furma da dretg da proponer u da confermar il mastral/derschader ed en la suveranità formala (chaus feudals, Razén, Tarasp, Otg Dretgiras). Las dretgiras exercitavan la pussanza giudiziala (tschep e furtga) e lur mess represchentavan ellas a las dietas da las Lias respectivas ed a la Dieta da las Trais Lias. Els cumins han refusà tuttas tentativas da dar al stadi dapli dretgs centrals per garantir la defensiun nazionala ed exequir l'administraziun da las Terras subditas, s'imponind qua tras sco stadi propri. Els consistivan d'ina vischnanca (p.ex. Cuira) u da las vischnancas e dals vischinadis d'ina u da pliras valladas (p.ex. la Cadi, il Valragn, il Puschlav e.a.). Questas corporaziuns da vischnancas e vischinadis sa cumponivan da lur vart dad in u da plirs vitgs cun lur curts, bains ed aclaus, ed el-

En vastas parts dal Grischun (foto: Lumnezia Dadora) han fusiuns transformà ils davos onns ils cunfins da vischnanca tradiziunals.

las èn daventadas personas giuridicas ditg avant la vischnanca politica moderna. Sco possessuras dals bains communalas furmavan ellas in'unitad economica e revenditgavan, entaifer lur territori suveran, l'autonomia absoluta sur la cultura, il guaud, l'aua, la chatscha, la polizia e la legislaziun. Bleras possedevan in'atgna dretgira da fraud ed in'atgna dretgira civila bassa e matrimoniala. Ellas pretendevan ina represententanza en la dretgira confurma a lur pussanza, ina cumpart commensurada dals uffizis da la dretgira sco era dals uffizis e da las entradas dal stadi central. Las corporaziuns da vischnancas e vischinadis possedevan, confurm a lur structura u a lur svilup istoric, ina u pliras supstantzas u cuvitsgs. Sco *communitas* eran ellas surordinadas als burgais. Ellas – e betg ils singuls individis – eran responsabls per ils affars communalas, administravan las finanzas communalas, furmavan la plaiv e la communitad sociala, decidevan tras tschentada da cumin davart referendums e lantschavan iniziativas. En votaziuns democraticas (vuschs individualas) eruivan ellas la voluntad generala che determinava, en cumbinaziun cun la voluntad dals auters vischinadis, il pli e qua tras la politica da la Lia respectiva e quella da las Trais Lias. Intervenziuns en l'autonomia toleravan ils vischinadis mo en situaziuns d'urgenza (guerras, pestilenzas, catastrofas) u per garantir in'economia effizienta. Il 1526 han ins per exempel validà ils pais e las mesiras da Cuira. La veglia libertad communal includeva quella dals individis. Ins na discurs-

riva dentant betg dad «autonomia» u da «suveranità dal pievel», mabain da la «giudicatura ed administraziun auta e libra (da las dretgiras) en cas civils, criminals, polizials ed economics». Entaifer las dretgiras (ed a cust da quella) s'è establids ils vischinadis sco corporaziuns cun ina vasta autonomia.

Il centralissem helvetic è restà mo in intermez senza effects pli grond. La mediaziun ha stgaffi in cumpromiss tranter la veglia suveranità antistatala da las dretgiras e la nova pretensiun chantunala da disponer da la surveglianza suprema. Quest cumpromiss è sa mantegnì era suenter il 1814/15 ed ha garantì l'unitad chantunala, senza cumprometter las veglias estructuras republicanas. Il chantun Grischun ha surlaschà la polizia a las dretgiras ed a las vischnancas, el è dentant s'approprì da la surveglianza da l'urden e da la pasch sco era da la polizia dad esters e da la suveranità militar. Il Cussegl pitschen (la Regenza) ha obtegnì, sco executiva, la pussanza reglamentaria ed il Cussegl grond ha remplazzà, sco legislativa (ad referendum), las anteriuras dretgiras. La giurisdicziun, las finanzas e l'administraziun dal Chantun èn vegnidas exclusas dal referendum. Tenor Metz è stada la mediaziun ina renovaziun extremamain conservativa e l'autonomia communal quasi illimitada ha impedì ina democrazia da referendum effizienta. La Constituziun federala dal 1848 ha provocà ina Constituziun chantunala pli centralistica. Dals vischinadis èn alura sa furmadas tras dismembraziun las vischnancas politicas odiernas (1872 224; 2008 203). Entant che questas han pudì mantegnair lur dretgs, ha il Chantun stui privar las dretgiras d'ina part da lur dretgs u almain far valair sia surveglianza suprema per pudair funcziunar sco stadi modern. L'urden giudizial dal 1851 e la Constituziun chantunala dal 1854 èn stads in cumpromiss respectà era da las constituziuns posteriuras (1881, 1894). Las veglias dretgiras èn vegnidas schliadas funcziunalmain, il Chantun e las vischnancas politicas han exequì lur cumpetenzas. Las vischnancas politicas furman dapi alura unitads politicas parzialmain suveranas entaifer il Chantun, cuntrari als «cussegls e vischnancas» ch'èran las autoritads suveranas absolutas entaifer las Lias respectivas e la Republica da las Trais Lias. Ellas han mantegnì, en il rom da las constituziuns supremas da la Confederaziun e dal Chantun, l'administraziun e la legislativa communal, la polizia, ils affars dals paupers, la scola e la baselgia, il dretg d'incassar taglias e taxas, la polizia forestala e champestra, la

concessiun dal dretg da burgais ed – ensemen cun ils circuits – la pussanza executiva per ordinaziuns da la Regenza cunter personas e corporaziuns. Il Chantun exequescha la surveglianza suprema. Las vischnancas grischunas possedan, sco consorzis, 90% dals guauds e 70% da las pastgiras d'alp.

Il vegl vischinadi è pia daventà ina vischnanca politica tras l'accordanza dal dretg da vuschar als domiciliads e dal dretg d'utilizaziun dals bains communalas. Il Grischun ha stgaffi la vischnanca unitara ed ils bains communalas na vegnan – almain en la pratica da recurs dal Cussegl grond e da la Regenza – betg considerads e tractads sco facultad dals burgais, mabain sco facultad da la vischnanca politica che dispona dals dretgs suverans. A la vischnanca burgaisa che, tenor ina concepziun giuridica concurrenta, furma ina corporaziun speziala constituida a basa persunala (Aldo Lardelli), vegnan accordads mo dretgs particulars minimals. La lescha da domicil dal 1874 è vegnida approvada per pudair mantegnair l'unitad da l'administraziun communal. Els burgais han accordà il dretg da vuschar ed il dretg d'utilizaziun a tut ils abitants, els han percurter salvà la decisiun davart la vendita da bains communalas, l'accordanza dal dretg da burgais ed il dretg da concessiun (p.ex. da dretgs d'aua) sco era l'acquist da laina explotada dals guauds communalas, ad ina tariffa pli bassa. Dapi ils onns 60 vegnan mitigadas las consequenzas negativas dal fracziunament excessiv dals anteriurs vischinadis tras la perequaziun finanziaria chantunala, las fusiuns da vischnancas u la constituziun d'uniuns d'interess. L'autonomia communal vegn dentant considerata e defendida vivanant sco part irrenunziabla da la tradi-

Adolf Collenberg

Corporaziuns da vischnancas

La Constituziun chantunala dal 1854 ed insaquantas separaziuns da corporaziuns da vischnancas posteriuras han transformà ils anteriurs vischinadis fin il 1874 en las 224 vischnancas politicas (2007 206; 2011 178). La mancanza d'abitants (emigraziun, inveteraziun) e da daners (forza finanziaria indeblida) daventa pli e pli problematica en bleras vischnancas pitschnas. Il suveran grischun ha dentant refusà mintga tentativa da limitar la fragmentaziun da vischnancas, transferind per exempel las incumbenzas administrativas als cumins. Suenter il 1970 han la diminuziun da la populaziun e la situaziun finanziaria precara promovì la cooperaziun da vi-

schnancas pitschnas en ils pli divers secturs sco la scola, las sereneras u las societads. En insaquants cas ha quai manà a fusiuns da vischnancas ed a la fusiun per exempel da l'entira Val Müstair (en vigur il 2009) respectivamain da la Val Bergiaglia (en vigur il 2010) ad ina vischnanca politica, en general dentant ad ina collavuraziun sin basa da contracts simpels, da fundaziuns da dretg privat e d'implants publics, da societads da dretg civil, d'uniuns da dretg privat sco era da corporaziuns communalas e regionalas da dretg public.

Adolf Collenberg

Perequaziun finanziaria

Repartiziun dals daners publics sin las vischnancas cun la finamira da diminuì las differenzas en la capacitat finanziaria respectivamain d'avischinar quella a la media per permetter a tut las vischnancas d'ademplier lur obligaziuns en maniera pli u main eguala. Il chantun Grischun retira daners da la perequaziun finanziaria federala ed enconuscha entaifer sia domena chantunala la perequaziun finanziaria (era: gultivaziun da finanzas) directa ed indirecta.

La perequaziun finanziaria directa, refusada il 1945, è vegnida introducida tras votaziun dal 1957 ed è l'instrument principal per sustegnair las vischnancas particularmain debilas da finanzas. Quellas obtegnan contribuziuns da perequaziun d'in fond, alimentà da contribuziuns communalas e chantunales en dependenza dal retgav da las personas giuridicas e dals tschairs d'aua. Els daners dal fond vegnan impundids sut ils suandants titels: perequaziun da la forza fiscala, contribuziuns ad ovras publicas e contribuziuns per basegns spezialas.

En il cas da la perequaziun da la forza fiscala sa tracti da contribuziuns a vischnancas cun ina forza fiscala sut la media chantunala. Els meds finanziari vegnan accordads senza resalvas, cun excepziun dal pe da taglia minimal prescrit (120%). Il 1993 ha il sistem da la perequaziun da la forza fiscala remplazzà las contribuziuns a scolars ed al pauperesser dependentas da las expensas; el ha occupà dapi alura ina piazza adina pli impurtanta. Las contribuziuns ad ovras publicas permetta a vischnancas debilas da finanzas da diminuì ils custs restants per investiziuns necessarias ad imports supportabels. Contribuziuns per basegns spezialas vegnan impundidas per surmuntar situaziuns financiaras spezialmain precaras e per sanar sistemamain l'economia communal surdebitada. Sut quest titel vegnan era accordadas contribuziuns a corporaziuns communalas e per la promozion da la collavuraziun intercomunala.

La perequaziun finanziaria indirecta cumpiglia las contribuziuns liadas dal Chantun per il manaschi e per investiziuns, graduadas confurm a la forza fiscala da las vischnancas. Questas contribuziuns chantunales vegnan distribuidas dapi il 1985 tenor ina tschera clav. Las vischnancas vegnan repartidas mintga dus onns tenor lur forza fiscala en tschingt gruppas. L'index correspondent vegn erui da la forza fiscala, da la chargia fiscala e dal basegn finanziel. Tut tenor la forza fiscala vegnan pajadas subvenziuns a tariffas differentas. La nova perequaziun finanziaria (Nova gultivaziun da finanzas/NGF) è vegnida refusada en votaziun il mars 2010.

Haimo Heisch

Svilup da las vischnancas grischunas suenter il 1850			
Fusiuns			
1852	La Curt episcopala cun la citad da Cuira (avant autonoma)	2003	Pazen-Farden cun Donat
1859	Borgonovo e Coltura cun Stampa	2006	Medel cun Spleia
1865	Serneus cun Claustra (dapi il 1973 Claustra-Serneus)	2007	S. Antonia e S. Antonia Ascharina a S. Antonia
1865	Buchen, Pany e Putz cun Luzein	2008	Calantgil cun Farera a Ferrera en Avras
1865	Scuder cun Aschera	2008	Says cun Termin
1865	Cavadura cun Crusch	2008	S. Peder e Pagig a S. Peder-Pagig
1874	Cavajone cun Brusch	2009	Flond e Surcuolm a Mundaun
1875	Ziràn e Reschen a Ziràn-Reschen	2009	Tschier, Fuldara, Lü, Valchava, Sta. Maria en Val Müstair e Müstair a Val Müstair
1875	Surnolla cun Tusaun	2009	Veulden, Sched, Trän e Tumeigl a Tumeigl
1879	Lütsai cun Lü	2009	Tain cun Tavau
1879	Valpaschun cun Valchava	2009	Tschierscha e Prada a Tschierscha-Prada
1880	Sigg cun Valzeina (avant Aschera)	2009	Andeer, Clugin e Pignia ad Andeer
1891	Vorder- e Hintervalzeina a Valzeina	2010	Castasegna, Buond, Suogl, Stampa e Visavraun a Bergiaglia
1903	Run cun Camuns (avant Uors)	2010	Curvalda, Malix e Parpan a Curvalda
1912	Latsch cun Bravuogn	2010	Cazas, Purtagn, Preaz, Sarn e Tartar a Cazas
1913	Oberzollbruck, Russhof (Plantahof) ed Untere Mühle cun Egias (avant Zezras)		
1920	Stugl cun Bravuogn		
1923	Casti e Vargistagn a Casti-Vargistagn		
1963	Uors e Peiden ad Uors-Peiden		
1971	Casaccia cun Visavraun		
1978	Strada cun Glion		
1979	Riom e Parsonz a Riom-Parsonz		
1979	S. Antonia-Castels e S. Antonia-Rüti a S. Antonia		
1980	Landarenca cun Arvigo		
1982	Rossa, Sta. Domenica ed Augio a Rossa		
1998	Tinizong e Rona a Tinizong-Rona		
2002	Surcasti, Tersnaus ed Uors/Peiden a Surava		
		Midada d'appartientscha	
		1854	Sculms da Panaduz a Versomi
		1875	Surnolla dal cumin da Schons a Tusaun
		1875	Sigg da Crusch a Valzeina Davant
		1899	Giova da S. Vittore a Buseno
		1939	Sassal da Maladers a Cuira
		Separaziuns	
		1878	S. Martin e Tersnaus
		1880	Says da Termin
		1883	Brinzauls e Surava
		stadi: 30-11-2010	

Cumpilaziun Adolf Collenberg

Lexicon Istoric Retic

Il LIR cumpiglia bundant 3100 artitgels (geografics, tematics, artitgels da famiglias e biografias) davart l'istorgia grischuna/retica e la Rumantschia. Editura: Fundaziun Lexicon Istoric Svizzer; versiun online: www.e-lir.ch; versiun stampada: www.casanova.ch u en mintga libreria.